INGLIZ TILIDAGI SO‘Z BIRIKMALARI TUZILISHI

Ozoda Eshqobilova,

Qarshi iqtisodiyot va pedagogika universiteti katta o‘qituvchisi

Abstrakt

Ushbu maqolada ingliz tilidagi so‘z birikmalarining tuzilishi, asosiy turlari, tarkibiy qismlari va grammatik xususiyatlari yoritiladi. Ingliz tilida so‘zlarning o‘zaro bog‘lanishi gap mazmunini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. So‘z birikmalari bosh so‘z va unga grammatik yoki semantik jihatdan bog‘langan tobe komponentlardan tashkil topadi. Maqolada noun phrase, verb phrase, adjective phrase, adverb phrase va prepositional phrase kabi asosiy so‘z birikmalari turlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ingliz tilidagi so‘z tartibi, aniqlovchilarning joylashuvi, predloglarning qo‘llanishi hamda o‘zbek tili bilan ayrim strukturaviy farqlar misollar asosida ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: so‘z birikmasi, phrase, head word, modifier, noun phrase, verb phrase, adjective phrase, adverb phrase, prepositional phrase, so‘z tartibi, sintaksis.

Kirish

Tilning grammatik tizimida so‘zlar yakka holda emas, balki o‘zaro bog‘langan holda ham qo‘llanadi. Ikki yoki undan ortiq so‘zning grammatik va mazmuniy jihatdan birikishi natijasida **so‘z birikmasi** hosil bo‘ladi. Ingliz tilida so‘z birikmalari gapning tarkibiy tuzilishini shakllantiruvchi muhim sintaktik birliklardan biridir.

Masalan:

- **a beautiful house** — chiroyli uy

- **very interesting** — juda qiziqarli
- **read a book** — kitob o‘qimoq
- **in the classroom** — sinfxonada
- **extremely quickly** — nihoyatda tez

Ushbu birikmalarda so‘zlar bir-biri bilan grammatik va semantik munosabatga kirishadi.

Ingliz tilidagi so‘z birikmalarini o‘rganish nafaqat nazariy tilshunoslik, balki ingliz tilini ikkinchi yoki xorijiy til sifatida o‘rganish uchun ham muhimdir. Chunki ingliz tilida so‘zlarning gapdagi joylashuvi o‘zbek tiliga nisbatan ancha qat’iy hisoblanadi.

Asosiy qism

1. So‘z birikmasi tushunchasi

Ingliz tilida so‘z birikmasi **phrase** deb ataladi. Phrase — ikki yoki undan ortiq so‘zning grammatik jihatdan birlashib, gap ichida ma’lum sintaktik vazifani bajaruvchi birlikdir.

So‘z birikmasida odatda bir so‘z **bosh so‘z (head)**, ikkinchi yoki boshqa so‘zlar esa **tobe komponent (modifier/complement)** vazifasini bajaradi.

Masalan:

a large house

Bu yerda:

- **house** — bosh so‘z;
- **large** — bosh so‘zni aniqlab kelgan modifier;

- **a** — determiner.

Yana:

very beautiful

Bu birikmada:

- **beautiful** — bosh so‘z;
- **very** — uni kuchaytiruvchi modifier.

Demak, ingliz tilidagi so‘z birikmasining umumiy tuzilishini quyidagicha ifodalash mumkin:

Modifier + Head

yoki

Head + Complement

Masalan:

- **beautiful girl** → Modifier + Head
- **write a letter** → Head + Complement
- **in the room** → Preposition + Noun Phrase

2. Ingliz tilida bosh so‘z tushunchasi

So‘z birikmasining markaziy elementi **head word** deb ataladi. Bosh so‘z birikmaning grammatik turini belgilaydi.

Masalan:

So‘z birikmasi	Bosh so‘z	Turi
a beautiful girl	girl	Noun Phrase
very slowly	slowly	Adverb Phrase
extremely useful	useful	Adjective Phrase
has finished the work	finished	Verb Phrase
in the garden	in	Prepositional Phrase

Bosh so‘zga qarab phrase turini aniqlash mumkin.

3. Noun Phrase — otli so‘z birikmasi

Noun Phrase (NP) bosh so‘zi ot bo‘lgan so‘z birikmasidir.

Uning asosiy strukturasi:

Determiner + Modifier + Noun + Complement

Masalan:

the beautiful old house

Bu yerda:

- **the** — determiner;
- **beautiful** — adjective;
- **old** — adjective;
- **house** — head noun.

Boshqa misollar:

- **a new car** — yangi mashina

- **the tall student** — baland bo‘yli talaba
- **my English teacher** — mening ingliz tili o‘qituvchim
- **three interesting books** — uchta qiziqarli kitob
- **the book on the table** — stol ustidagi kitob

Ingliz tilida sifat odatda otdan **oldin** keladi:

a beautiful flower

O‘zbek tilida ham sifat otdan oldin keladi:

chiroyli gul

Ammo boshqa turdagi aniqlovchilarning joylashuvida farqlar mavjud.

4. Adjective Phrase — sifatli so‘z birikmasi

Adjective Phrase (AdjP) bosh so‘zi sifat bo‘lgan birikmadir.

Asosiy tuzilishi:

Modifier + Adjective + Complement

Masalan:

- **very beautiful**
- **extremely important**
- **quite difficult**
- **really interesting**
- **afraid of dogs**
- **good at English**

Bu birikmalarda:

very beautiful

→ very + beautiful

afraid of dogs

→ afraid + of dogs

Demak, sifatli so‘z birikmasida sifatni kuchaytiruvchi ravishlar yoki sifatning ma’nosini to‘ldiruvchi predlogli birliklar qatnashishi mumkin.

5. Verb Phrase — fe’lli so‘z birikmasi

Verb Phrase (VP) bosh so‘zi fe’l bo‘lgan birikmadir.

Masalan:

- **is working**
- **has finished the task**
- **will visit London**
- **can speak English**
- **is reading a book**

Verb Phrase quyidagi komponentlardan tashkil topishi mumkin:

Auxiliary + Main Verb + Object/Complement

Masalan:

She is reading a book.

Bu yerda:

- **is** — auxiliary verb;
- **reading** — main verb;
- **a book** — object.

Yana:

They have completed the project.

- **have** — yordamchi fe’l;
- **completed** — asosiy fe’l;
- **the project** — object.

6. Adverb Phrase — ravishli so‘z birikmasi

Adverb Phrase (AdvP) bosh so‘zi ravish bo‘lgan birikmadir.

Masalan:

- **very quickly**
- **quite slowly**
- **extremely carefully**
- **rather unexpectedly**
- **really well**

Bu birikmalarda ravish boshqa ravish yoki sifatdosh element tomonidan kuchaytirilishi mumkin.

Masalan:

very quickly

very → modifier

quickly → head

Gapda:

She runs very quickly.

— U juda tez yuguradi.

7. Prepositional Phrase — predlogli so‘z birikmasi

Ingliz tilida **Prepositional Phrase (PP)** juda keng qo‘llanadi.

Uning asosiy strukturasi:

Preposition + Noun Phrase

Masalan:

- **in the room**
- **on the table**
- **under the chair**
- **at the university**
- **with my friends**
- **for the students**

Masalan:

The book is on the table.

Bu yerda:

on + the table

→ Prepositional Phrase.

O‘zbek tilida predloglarning vazifasini ko‘pincha **kelishik qo‘shimchalari yoki ko‘makchilar** bajaradi.

Masalan:

on the table → stol ustida

with my friend → do‘stim bilan

at the university → universitetda

8. Ingliz tilida so‘z tartibi

Ingliz tilidagi so‘z birikmalarining eng muhim xususiyatlaridan biri — **so‘z tartibining nisbatan qat’iyligi**.

Masalan:

a beautiful house

to‘g‘ri.

a house beautiful

zamonaviy standart ingliz tilida odatiy aniqlovchi konstruksiya sifatida noto‘g‘ri yoki juda noodatiy hisoblanadi.

Shuning uchun:

Adjective + Noun

strukturasi keng qo‘llanadi:

- **a big city**
- **an interesting book**
- **a difficult question**
- **a young teacher**

O‘zbek tilida ham:

- katta shahar
- qiziqarli kitob
- qiyin savol
- yosh o‘qituvchi

9. Bir nechta sifatlarning tartibi

Ingliz tilida bir ot oldidan bir nechta sifat kelganda ularning joylashuvi ma’lum qoidalarga bo‘ysunadi.

Umumiy tartib:

Opinion → Size → Age → Shape → Color → Origin → Material → Noun

Masalan:

a beautiful small old round brown Italian wooden table

Bu yerda:

- beautiful — opinion
- small — size
- old — age

- round — shape
- brown — color
- Italian — origin
- wooden — material
- table — noun

Bu kabi tartibni o‘zbek tiliga aynan ko‘chirish har doim ham tabiiy bo‘lavermaydi. Shu sababli ingliz tilini o‘rganuvchilar uchun adjective order alohida ahamiyatga ega.

10. Possessive constructions

Ingliz tilida egalik munosabati bir necha usulda ifodalanadi.

’s konstruksiyasi

John's book

— Jonning kitobi.

Mary's car

— Merining mashinasi.

Of konstruksiyasi

the door of the house

— uyning eshigi.

the name of the student

— talabaning ismi.

Ingliz tilida **’s** ayniqsa odamlar va tirik mavjudotlar bilan bog‘liq egalikni ifodalashda keng ishlatiladi.

11. Complement va modifier

Ingliz tilidagi phrase tarkibida **modifier** va **complement** tushunchalarini farqlash muhim.

Modifier

Modifier bosh so‘zga qo‘shimcha ma’lumot beradi.

a beautiful house

Bu yerda **beautiful** — modifier.

Complement

Complement bosh so‘zning ma’nosini to‘ldiradi.

interested in English

Bu yerda **in English** adjective’ning ma’nosini to‘ldirib kelmoqda.

Yoki:

depend on his parents

Bu yerda **on his parents** fe’lning mazmunini to‘ldiradi.

12. Ingliz va o‘zbek tillaridagi strukturaviy farqlar

Ingliz va o‘zbek tillarida so‘z birikmalarining ko‘plab o‘xshash jihatlari mavjud bo‘lsa-da, ularning sintaktik tuzilishida muhim farqlar ham mavjud.

Ingliz tili:

Subject + Verb + Object

She reads a book.

O‘zbek tili:

Subject + Object + Verb

U kitob o‘qiydi.

So‘z birikmasida:

English:

read a book

Uzbek:

kitob o‘qimoq

Ingliz tilida fe’l odatda obyektning oldidan keladi, o‘zbek tilida esa fe’l odatda obyektning keyin keladi.

Yana:

write a letter
→ xat yozmoq

learn English
→ ingliz tilini o‘rganmoq

watch a film

→ film tomosha qilmoq

Bu farq ingliz tilini o‘zbek tilida so‘zlashuvchilar uchun o‘rganishda muhim hisoblanadi.

13. So‘z birikmalarining sintaktik daraxti

Ingliz tilidagi phrase tuzilishini ierarxik tarzda ko‘rsatish mumkin.

Masalan:

The young student reads an interesting book.

Noun Phrase:

the + young + student

Verb Phrase:

reads + an interesting book

Object Noun Phrase:

an + interesting + book

Umumiy ko‘rinish:

Sentence → NP + VP

NP → Determiner + Adjective + Noun

VP → Verb + NP

Bunday tahlil sintaktik strukturaning bosqichma-bosqich tashkil topishini ko‘rsatadi.

14. So‘z birikmalarining kommunikativ ahamiyati

So‘zlarni alohida-alohida yodlashdan ko‘ra ularni tabiiy birikmalar tarkibida o‘rganish ingliz tilini samarali egallashga yordam beradi.

Masalan, **decision** so‘zini alohida o‘rganishdan tashqari:

- **make a decision**
- **an important decision**
- **a difficult decision**
- **make the right decision**

kabi birikmalar bilan o‘rganish foydalidir.

Xuddi shuningdek:

take

- take a break
- take a photo
- take a shower
- take an exam

Bu holat **collocation**larni o‘rganish bilan ham chambarchas bog‘liq.

Xulosa

Ingliz tilidagi so‘z birikmalari tilning sintaktik tizimida muhim o‘rin tutuvchi birliklardan biridir. Ular bosh so‘z va unga bog‘langan modifier, complement, determiner kabi komponentlardan tashkil topadi. Ingliz tilida noun phrase, verb phrase, adjective phrase, adverb phrase va prepositional phrase eng asosiy so‘z birikmalari turlarini tashkil etadi.

Ingliz tilidagi so‘z birikmalarining o‘ziga xos jihatlaridan biri **so‘z tartibining nisbatan qat’iyligi**dir. Ayniqsa, sifatlarning ot oldidan kelishi, fe’l va obyektning joylashuvi, predloglarning qo‘llanishi hamda possessive konstruksiyalar ingliz tilining sintaktik xususiyatlarini belgilaydi.

Ingliz va o‘zbek tillarini qiyosiy o‘rganish orqali so‘z birikmalaridagi strukturaviy o‘xshashlik va farqlarni aniqlash mumkin. Bunday tahlil ingliz tilini o‘rganuvchilarning grammatik kompetensiyasini rivojlantirish, tarjima jarayonidagi xatolarni kamaytirish va tabiiy nutqni shakllantirishda katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aarts, B. *Oxford Modern English Grammar*. Oxford University Press.
2. Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Pearson.
3. Huddleston, R., & Pullum, G. K. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge University Press.
4. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman.
5. Eastwood, J. *Oxford Guide to English Grammar*. Oxford University Press.
6. Langacker, R. W. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford University Press.
7. Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.

8. Radford, A. *English Syntax: An Introduction*. Cambridge University Press.

Начало формыКонец формы